

Лекція № 4

Тема лекції: *Туризм і краєзнавство в системі навчально-виховної роботи школи.*

Знати: особливості організації, зміст і форми туристично-краєзнавчої та екскурсійної роботи в школі; види туризму; туристичні можливості рідного краю; методику організації туристичного походу.

Вміти: з метою сприяння нормальному фізичному розвитку учнів, збагачення їх рухових можливостей, формування тактичного мислення, позитивних моральних і вольових якостей, поглиблення знань про рідний край, на основі знань вікових особливостей розвитку організму вміти проводити санітарно-просвітницьку роботу серед учнів про здоровий спосіб життя та домагатись його реалізації у повсякденному житті; вміти організовувати і проводити краєзнавчу роботу, екскурсії і походи.

Ключові поняття: туризм, похід, екскурсія, краєзнавча робота.

План

1. Поняття краєзнавства.
2. Поняття туризм. Види туризму.
3. Зміст і форми туристично-краєзнавчої та екскурсійної роботи в школі.
4. Організація туристично-краєзнавчої та екскурсійної роботи в школі.

Інтернет-джерела

1. Краєзнавство в Україні — Вікіпедія uk.wikipedia.org Краєзнавство в Україні
2. Краеведение [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/99357/>
3. Педагогічне краєзнавство - Головна сторінка [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://kraeznavstvo.at.ua/>
4. Краєзнавство [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://znaimo.com.ua>
5. Краєзнавство у Херсонській області [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://maps.yandex.ua/>
6. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/
7. Херсонщина туристична. Управління культури Херсонської ОДА [Електронний ресурс]. Режим доступу : uct.artkavun.kherson.ua/tourism.htm

1. Поняття краєзнавство

У науковій літературі немає однозначного трактування краєзнавства як педагогічного поняття. Його вважають науковою дисципліною, методом

навчання й виховання, дидактичним принципом, формою позакласної роботи тощо. Така термінологічна невизначеність очевидно зумовлена різноманітністю педагогічних функцій краєзнавства, слабкою розробкою його теоретичних основ.

Краєзнавство не можна вважати науковою дисципліною, оскільки воно не має чітко окресленого об'єкта дослідження і неспроможне дати якісно нові знання. Результати краєзнавчого вивчення, як правило, стосуються певної галузі науки.

Так, метеорологічні і фенологічні спостереження є складовою частиною природознавства, ботаніки, зоології, географії, археологічні і топонімічні дослідження — складовою частиною історії;

фольклорні — мовознавства, літературознавства; вивчення народного прикладного мистецтва є галуззю мистецтвознавства, етнографії тощо.

Немає підстав відносити краєзнавство до методів навчання і виховання. Метод, як відомо, — це спосіб засвоєння знань, формування певних якостей дитини. Краєзнавство ж не розкриває конкретного способу пізнавальної чи виховної діяльності. Його неправомірно поставити, наприклад, поряд з методом бесіди, дослідним методом. Інша річ, коли за допомогою дослідного методу здійснюються краєзнавчі пошуки слідопитів, геологів, етнографів тощо.

Більшість наукових працівників вважають краєзнавство дидактичною категорією. Про це свідчать визначення:

«Краєзнавство в школі» — вивчення учнями на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного і культурного розвитку рідного краю — шкільного мікрорайону, села, міста, району, області»;

«Шкільне краєзнавство» можна визначити як доступне і посилене для учнів, всебічне і багатогранне за формами пізнання рідного краю...»;

«Суть шкільного краєзнавства» полягає у всебічному вивченні учнями в навчально-виховних цілях певної території свого краю за різними джерелами і, головним чином, на основі безпосередніх спостережень під керівництвом викладача».

Досвід переконує, що роль краєзнавства не обмежується освітньо-пізнавальною функцією. Як важливий засіб реалізації принципу зв'язку навчання і виховання з життям, воно сприяє здійсненню завдань розумового, трудового, морального, естетичного і фізичного виховання учнів.

Різнманітність функцій краєзнавства робить його важливим засобом оптимізації навчально-виховної роботи. Так, наприклад, серед багатьох факторів, які треба враховувати під час вибору засобів, форм і методів навчання, академік АПН Ю. К. Бабанський називав ряд таких, що мають яскраво виражений краєзнавчий характер: середовище, географічні умови, виробниче оточення, можливості встановлення зв'язків навчання з життям».

Висновок. «Краєзнавство в школі — вивчення учнями на уроках і в позаурочний час природи, соціально-економічного і культурного розвитку рідного краю — шкільного мікрорайону, села, міста, району, області».

«Шкільне краєзнавство можна визначити як доступне і посилене для учнів, всебічне і багатогранне за формами пізнання рідного краю...»;

Роль краєзнавства не обмежується освітньо-пізнавальною функцією. Як важливий засіб реалізації принципу зв'язку навчання і виховання з життям, воно сприяє здійсненню завдань розумового, трудового, морального, естетичного і фізичного виховання учнів.

Різноманітність функцій краєзнавства робить його важливим засобом оптимізації навчально-виховної роботи. Так, наприклад, серед багатьох факторів, які треба враховувати під час вибору засобів, форм і методів навчання, академік АПН Ю.К. Бабанський називав ряд таких, що мають яскраво виражений краєзнавчий характер: середовище, географічні умови, виробниче оточення, можливості встановлення зв'язків навчання з життям».

2. Поняття туризм. Види туризму.

Туризм – тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування.

Туризм проявляється як форма суспільного споживання специфічних благ, послуг та товарів, що об'єктивно розвинулась внаслідок соціологізації відтворювальної функції, утворивши галузь діяльності зі створення цього специфічного продукту та організації його споживання, яка за кінцевим призначенням та характером діяльності належить до споживчих галузей господарства.

Турист — особа, яка здійснює подорож по Україні або до іншої країни з не забороненою законом країни метою перебування на термін від 24 годин до одного року без здійснення будь-якої оплачуваної діяльності та із зобов'язанням залишити країну або місце перебування в зазначений термін;

Види туризму

Туризм — як правило, мандрівки пішки чи з допомогою різних засобів пересування суходолом і водними шляхами належать до туризму в широкому значенні слова. З розповсюдженням у 20 ст. комунікаційних засобів і збільшенням моторизації та зростанням добробуту туризм став одним з головних елементів відпочинку і важливим фактором життя з суспільного, господарського і культурного погляду. Виділяють декілька підходів до класифікації туризму: 1. За географічним принципом: 1.1. Внутрішній 1.2. Міжнародний. 2. За напрямком туристичного потоку: 2.1. В'їзний 2.2. Виїзний. 3. За метою поїздки: 3.1. Рекреаційно-оздоровчий 3.2. Розважальний туризм 3.3. Подієвий туризм 3.4. Професійно-діловий туризм 3.5. Науково-пізнавальний (конгресний) 3.6. Спортивний відпочинок 3.7. Шоп-тури 3.8. Пригодницький (екстремальний) 3.9. Паломницько-релігійний 3.10. Ностальгійний 3.11. Екотуризм 3.12. Екзотичний 3.13. Елітарний, 4. За джерелом фінансування: 4.1. Соціальний 4.2. Комерційний. 5. За способом пересування: 5.1. Пішохідний 5.2. Авіаційний 5.3. Морський 5.4. Річковий 5.5. Автотуризм 5.6. Залізничний 5.7. Велосипедний 5.8. Лижний 5.9. Гужовий 5.10. Змішаний. 6. За засобами розміщення: 6.1. У готелях 6.2. У мотелях 6.3.

У пансіонатах 6.4. У кемпінгах 6.5. У наметах. 7. За учасниками: 7.1. Індивідуальний 7.2. Сімейний 7.3. Груповий 7.4. Корпоративний. 8, За тривалістю: 8.1.Короткотривалий 8.2.Довготривалий. 9. За розташуванням: 9.1. Гірський 9.2. Водний 9.3. Сільський 9.4. Приміський. 10. За інтенсивністю потоку: 10.1. Постійний 10.2. Сезонний 10.3. Епізодичний. 11. За організованістю: 11.1. Організований 11.2. Неорганізований.

Функції **туризму:** рекреаційна, соціальна, культурна, екологічна, економічна, просвітницька, виховна, релігійна.

Висновок. Туризм тимчасовий виїзд особи з місця постійного проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці перебування. Туризм проявляється як форма суспільного споживання специфічних благ, послуг та товарів, що об'єктивно розвинулась внаслідок соціологізації відтворювальної функції, утворивши галузь діяльності зі створення цього специфічного продукту та організації його споживання, яка за кінцевим призначенням та характером діяльності належить до споживчих галузей господарства.

3. Зміст і форми туристично-краєзнавчої та екскурсійної роботи в школі.

У початкових класах наукові уявлення, поняття, знання в учнів значною мірою формують на основі чуттєвого сприймання навколишнього світу. Педагоги вчать дітей спостерігати за погодою, сезонними змінами в природі, аналізувати факти суспільного життя. Водночас учнів залучають до посильної трудової діяльності на благо рідної школи, села, міста. Навколишнє життя в усіх його проявах є важливим джерелом знань школярів в молодших класах.

З переходом до вивчення основ наук значення краєзнавчого елемента у змісті освіти зростає. Він органічно включається в уроки усіх шкільних предметів і виконує різноманітні дидактичні функції. В одному випадку краєзнавчий матеріал сприяє збудженню пізнавального інтересу, стає засобом створення проблемних ситуацій. У другому — виступає як засіб ілюстрації, унаочнення, наукових ідей, що підлягають засвоєнню. В третьому — служить засобом здійснення міжпредметних зв'язків.

Так, *під час вивчення кожної теми курсу основ держави і права використовують факти і приклади з життя рідного села, виробництва, розташованого в рідному краї, міста.* Не осмисливши конкретні факти, учні не можуть усвідомити великі соціально-економічні, політичні і особисті права і свободи громадян, проголошені і гарантовані Конституцією України. Розуміючи це, вчителі організують екскурсії до місцевих Рад, дають конкретні завдання учням.

Завдяки використанню краєзнавчого матеріалу в процесі вивчення суспільствознавства, учні глибше усвідомлюють основні риси і норми способу життя в суспільстві.

Проаналізувати, як реалізуються в сім'ї положення Конституції про право на працю, вибір професії, охорону здоров'я, матеріальне забезпечення в

старості, у випадку хвороби, повної або часткової втрати працездатності, на житло, освіту, користування досягненнями культури та ін.

Видатний педагог В. О. Сухомлинський з цього приводу писав: «Та найголовніше питання, яке не давало мені спокою протягом усіх років роботи, це питання про те, як ввести маленьких школярів у великий світ суспільного життя, як домогтися того, щоб кожна дитина бачила не тільки своє село, місто, красу річки, на берегах якої пройшло її раннє дитинство, а й величезний, неосяжний світ своєї Батьківщини?»

Краєзнавча робота вчить дітей відчувати напружений трудовий ритм країни, розуміти і правильно оцінювати факти і явища повсякденного життя.

Краєзнавство слід розглядати як багатогранну діяльність — освітньо-пізнавальну, пошуково-дослідну, суспільно корисну.

Освітньо-пізнавальна робота організовується вчителями — предметниками і виконується всіма учнями в процесі вивчення основ наук.

Пошуково-дослідна діяльність здійснюється переважно членами краєзнавчих об'єднань під керівництвом учителів, місцевих краєзнавців, учених. Це — діяльність юних геологів, археологів, етнографів, географів, фенологів. Зміст і обсяг роботи юних дослідників зумовлений їхніми інтересами, рівнем підготовки, наявністю відповідних об'єктів вивчення, можливостями вчителів.

Суспільно корисна праця - це різнобічна діяльність учнів в інтересах суспільства, насамперед виробнича праця. Крім того, це - турбота про стан школи, участь у громадській роботі, збереження та охорона природи, впорядкування населених пунктів, різні види шефства школярів тощо.

Першоджерелами знань про навколишню дійсність і природне середовище є **краєзнавчі об'єкти**. За основними напрямками вивчення їх можна поділити на такі *групи*: **адміністративно-політичні** (населений пункт, район, область, також державні органи, органи громадського самоврядування, громадські організації), **економічні** (завод, шахта, транспортний вузол), **історичні** (пам'ятки, меморіали, заповідники), **культурно-мистецькі** (навчальні заклади, бібліотеки, театри, музеї, пам'ятки культури), **природні** (ліс, луки, гори, річки і водоймища та ін.).

Важливим джерелом знань є краєзнавча література: науково -популярна, довідники, путівники, статистичні збірники, місцева преса.

Краєзнавчі дослідження здійснюються за допомогою різноманітних методик: *опрацювання краєзнавчої літератури* — наукової, науково-популярної, художньої, архівів, місцевої преси; *бесід і інтерв'ю у знатних людей, опитування старожилів; спеціальних методик наукових досліджень* - археологічних, етнографічних, фенологічних; *складання таблиць, схем, діаграм, графіків*, що характеризують економіку, культуру, природні умови краю; *методики статистичної обробки матеріалів* соціально-економічного характеру, *спостережень* за природою; використання технічних засобів - фотоапаратів, кінокамер, магнітофонів.

В основі краєзнавчо-туристської роботи лежать такі *принципи*:

1. Ідейно-політична спрямованість. Діяльність юних краєзнавців підпорядковується завданням формування у них світогляду, любові до праці, високих морально-вольових якостей, готовності відстоювати завоювання незалежної України.

2. Науковість і посильність. У процесі краєзнавчої роботи в учнів формується система науково-природничих понять: вони засвоюють екологічні терміни, дізнаються про причини явищ, подій тощо. Важливо, щоб знання учнів ґрунтувалися не на емпіричному матеріалі, а були глибокими, ґрунтувалися на наукових основах. Краєзнавче вивчення здійснюється на основі добре опрацьованих методик і передбачає, не тільки засвоєння певних знань, а і збирання, узагальнення фактів багатогранного життя, спроби вироблення практичних рекомендацій, особливо в галузі охорони, раціонального використання і відновлення природних багатств, економії електроенергії, сировинних матеріалів. Водночас слід подбати, щоб зміст і обсяг краєзнавчих досліджень був посильним для учнів, відповідав їх інтересам і здібностям.

3. Оптимальне поєднання дослідної і суспільно корисної діяльності. У процесі краєзнавчої роботи учнів значне місце належить їхній суспільно корисній діяльності. Глибшому розумінню учнями цінності виконаної роботи сприяє проведена ними дослідницька діяльність, у процесі якої вони переконуються в можливостях людини планомірно впливати на навколишнє середовище і змінювати його відповідно до життєвих потреб. Вивчення рідного краю органічно включає в себе суспільно корисну працю як неодмінну умову формування в учнів активної життєвої позиції.

4. Комплексність і систематичність. Краєзнавче вивчення має здійснюватись одночасно за всіма напрямками і протягом навчального року, і в літні місяці.

5. Плановість і наступність. Краєзнавча робота планується на кожний навчальний рік. У

річному плані школи краєзнавчо-туристській роботі відводиться окремий розділ, в якому передбачаються такі заходи: підготовка інструкторів-краєзнавців і туристів-розрядників, організація краєзнавчих олімпіад, конференцій, вечорів, розширення і поновлення експозицій шкільного музею, природоохоронна робота, методичне керівництво краєзнавчою роботою і дитячим туризмом.

Наступність у роботі здійснюється встановленням зв'язків між різновіковими краєзнавчо-туристськими об'єднаннями гуртками юних натуралістів, туристськими клубами та підтриманням контактів з колишніми вихованцями школи, які живуть у рідному краї і за його межами. Вони надсилають до школи колекції мінералів, гербарний матеріал, карти, відеофільми, зустрічаються з краєзнавцями під час відпусток.

6. Гласність і змагання. Роботу краєзнавчого об'єднання слід широко висвітлювати і

пропагувати серед усіх членів колективу. Засобами гласності є стінна преса, радіомовлення, масові заходи. Між гуртками, секціями слід організовувати змагання, обмін досвідом.

7. Взаємозв'язок дитячих краєзнавчих об'єднань і місцевих державних установ та

добровільних товариств. Велику допомогу школі подають Державна інспекція по охороні природи, Державний архів, Державні і народні музеї, Будинки творчисті, добровільні товариства — охорони пам'яток культури, охорони природи, відділення Географічного товариства. Важливо, щоб школа мала контакти з місцевими науковими закладами - вузами, сільськогосподарськими дослідними станціями, заповідниками, лісництвами, гідрометеобюро та ін. Вони можуть допомогти визначити завдання для дослідження, дати консультації науково-методичного характеру, матеріально-технічну допомогу тощо. Особливо необхідними є зв'язки шкільного краєзнавчого об'єднання з обласною (міською) екскурсійно-туристичною станцією, яка є організаційно-методичним центром краєзнавства і дитячого туризму краю.

8. Поєднання дитячого самоуправління з педагогічним керівництвом краєзнавчою роботою.

Дитячі краєзнавчі об'єднання очолює штаб (президія, правління, рада). До керівного органу входять активні краєзнавці. Педагоги допомагають органу самоуправління в плануванні роботи, порадами і рекомендаціями щодо організації масових заходів, поліпшення організаційної структури учнівського об'єднання. У школах, де існують масові краєзнавчі товариства, туристські клуби, створюються ради (комісії) сприяння юним краєзнавцям. До складу ради входять директор школи (організатор позакласної виховної роботи), працівники місцевих музеїв, наукових установ.

4. Організація туристично-краєзнавчої та екскурсійної роботи в школі.

Вивчення рідної та іноземних, зокрема, російської мов, оволодіння культурою усного мовлення і грамотного письма теж немислиме без опори на місцевий матеріал. В. О. Сухомлинський писав: «Я не уявляю викладання мови без походів і екскурсій по рідному краю, без споглядання картин природи, без виявлення почуттів у словах. На березі річки, у полі, біля нічного багаття, у курені під тихий шум осіннього дощу я вчу дітей висловлювати думки про те, що їх оточує. Радію, що моя любов до слова передається дітям, охоплює їх думки і почуття. Вони відчують красу, аромат, найтонші відтінки слова, складають оповідання-мініатюри про природу, пишуть вірші. Чуйність до краси слова — це величезна сила, що облагороджує духовний світ дитини».

Формується система домашніх творчих завдань краєзнавчого характеру. Протягом року учні пишуть твори на такі теми: I - IV класи: «Наші сусіди», «Рідна вулиця», «Праця моїх батьків», «Як ми провели літо»,

«Діброва восени», «Як держава допомагає нашій сім'ї», «Куди тече Дніпро», «Свято Великоднє».

У кожній області є літературно-краєзнавчі об'єкти, що їх вчителі використовують під час проведення уроків літератури.

На краєзнавчій основі здійснюється викладання Значна кількість часу відводиться на вивчення географії України, а також своєї області.

У викладанні предметів природничо-математичного циклу теж зросло значення краєзнавчого аспекту. Досвідчені вчителі проводять практичні роботи, екскурсії, дають учням творчі завдання, які передбачають ознайомлення дітей з природою, соціально-економічним і культурним життям свого краю.

Шкільні курси біології і хімії мають великі можливості для виховання в учнів дбайливого ставлення до природи, навколишнього середовища. Програма з біології передбачає ознайомлення учнів з основами екології, важливими природоохоронними ідеями.

Програми з математики передбачає використання місцевого матеріалу для складання задач, діаграм, графіків.

Краєзнавчий матеріал використовують на уроках образотворчого мистецтва і музики. Програма з образотворчого мистецтва передбачає ознайомлення дітей з рідною природою, працею і побутом людей. Учні малюють з натури, по пам'яті, за уявою, ліплять, роблять аплікації тощо. Учителі влаштовують виставки дитячої творчості («Праця наших батьків», «Дорослі і діти відпочивають», «Рідна природа» та ін.), проводять екскурсії в музеї, картинні галереї, відвідують з учнями художні виставки. Великий емоційний вплив на школярів справляють зустрічі їх з місцевими художниками, народними умільцями, самодіяльними композиторами.

Краєзнавство є важливим засобом здійснення міжпредметних зв'язків у навчанні. Умілий добір краєзнавчого матеріалу і органічне включення його в зміст навчання — завдання нелегке, але дуже важливе з погляду формування світогляду учнів. Щоб цей матеріал одночасно «працював» на кілька навчальних предметів, вчителі колективно аналізують програми, спільно розробляють навчальні завдання, встановлюють зв'язки виробництвом, громадськими і державними організаціями.

Важливу роль відіграє краєзнавство в позакласній виховній роботі

Завдяки багатству змісту і різноманітності форм краєзнавча робота стала важливим засобом реалізації принципу комплексного підходу у вихованні учнів.

Краєзнавство передбачає пізнання Батьківщини одночасно на рівні краю і цілісного державного організму. Це досягається вивченням і усвідомленням багатогранних зв'язків краю з усією країною. Чим глибше учні вникають у політичні, економічні, культурні відносини краю з іншими територіями України, світу, тим чіткіше осмислюється поняття Батьківщини.

Туристично-екскурсійна робота у школі

Туристичні масові заходи дають змогу пропагувати туристично–краєзнавчу діяльність як дійову форму оздоровлення та дозвілля. Добре себе зарекомендували сезонні туристичні походи, що їх проводяться з молодшими школярами чотири рази на рік. Програми таких походів охоплюють краєзнавчі, власне туристичні, екологічні, художньо–ігрові форми діяльності.

Кожна програма передбачає : виконання різноманітних завдань по дорозі на галявину, де проводитиметься екскурсія, похід; подолання смуги перешкод; організацію розгортання та згортання біваку; змагання і конкурси природничого та екологічного напрямів; художньо – театралізовані ігри, співи, хороводи; туристичний обід; відпочинок; конкурс на кращу маршрутну стрічку; повернення до закладу.

Етапи організації та проведення туристичного походу.

1. Підготовчий етап.

Роботу розпочинаємо з проведення бесід, занять з екологічної, природознавчої, краєзнавчої тематики. Обстежуємо місце влаштування туристичного свята, визначаємо маршрути для кожної групи, класу. Далі виготовляємо схеми цих маршрутів із зазначенням зупинок для спостережень за об'єктами природи.

Уміння орієнтуватися в навколишньому середовищі за допомогою карти (схеми) формуємо в дітей поступово. Спочатку вчимо їх користуватися простими планами–схемами своєї групи, території школи (гра “ Знайди захований предмет “). Далі кожний новий план розширюємо, включаючи елементи попереднього та ускладнюючи його.

Перед походом діти виконують удома кілька малюнків на тему “ Що можна і чого не можна робити в природі “.

2. Основний етап – власне організація та проведення турпоходу. До цього залучаємо батьків,

обслуговуючий персонал закладу, фахівців Станції юних туристів (СЮТ), з якими постійно співпрацюємо. Згідно з Положенням про організацію та проведення туристичного свята

(походу) для заходу готуємо: спортивну форму відповідно до метеорологічних умов, зручне

спортивне взуття, панамки (влітку); рюкзаки, одноразовий посуд, кип'ячену питну воду в не

скляному посуді; бівак (від кожної групи , класу); емблеми для кожної групи відповідно до мети та

завдань свята; папір, олівці; лижі, санки (взимку). У день походу , діставшись галявини, де відбувається туристичне свято, групи доповідають про прибуття і здають маршрутні стрічки головному судді, а потім розміщуються та облаштовують бівак. Оскільки найпривабливішою діяльністю для дітей є гра, під час походів широко застосовуємо різноманітні ігрові форми: конкурси, ігри-естафети, вікторини, дидактичні ігри та вправи. По закінченні всіх конкурсів і змагань підбиваємо підсумки, вручаємо кожній дитині медаль «Друг природи». При цьому обов'язково враховуємо не тільки

туристичні навички та природничі знання, а й уміння поводитися в природі, спілкуватися одне з одним та з дорослими.

Таким чином, сезонні міні-туристичні походи дають змогу не лише цікаво організувати

дозвілля дітей, а й ефективно розв'язати фізкультурно – оздоровчі, пізнавальні та екологічні завдання виховання.

Висновок. Отже, краєзнавство можна визначити як організовану і керовану педагогами діяльність учнів, спрямовану на всебічне вивчення і активне перетворення навколишнього життя і природи.

Закріплення знань студентів.

Складання опори до кожного питання теми.

Домашнє завдання: опрацювати за Основними орієнтирами виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/24565/ Додаток «Проведення тематичних екологічних екскурсій, експедицій, маршрутів «вихідного дня», підготуватися до практичної роботи.